

vooral aan leken en dan in het bijzonder aan de wat meer geletterde adel te denken. Dat strookt met gegevens over de bewaard gebleven handschriften, waarvan de geïllustreerde exemplaren voor de vermogende adellijke categorie bestemd lijken te zijn geweest, terwijl de ongeïllustreerde handschriften bij wat minder vermogende geletterden terecht kwamen; ook de keuze van de vorm waarin Maerlant zijn *Rijmbijbel* heeft gegoten (rijm, epiek) en het woordgebruik lijken daarop naadloos aan te sluiten. In ieder geval heeft Maerlant volgens de schrijfster zijn werk niet bedoeld voor 'academici die het werk met strikt wetenschappelijke doeleinden zouden willen raadplegen' (201), wie dat destijds dan ook mogen zijn geweest.

In het stuk over de door Maerlant geleverde bronverwijzingen benadrukt de schrijver het voetnootkarakter daarvan, op grond waarvan zij veronderstelt dat de *Rijmbijbel* bedoeld was voor zoiets als geestelijk 'basisonderwijs' (120), waarbij de ijverige leerling op het eind dan wel wat in de steek wordt gelaten (de lijst referenties naar evangelisten in de eerste bijlage tot dit hoofdstuk, 121-124). Als voorbeeld van Maerlants weergave van op bronnen gebaseerd weten vestigt de schrijfster bijzondere aandacht op wat Maerlant heeft te vertellen over de lotgevallen van de stoffelijke resten van Johannes de Doper, en dan in het bijzonder over diens hoofd, dat in Amiens en Aken werd vereerd, en de wijsvinger, waarmee Johannes het Lam Gods had aangewezen, die volgens Maerlants tekst in 'Montiu' is terechtgekomen, waarmee wordt bedoeld op Saint-Jean-de-Maurienne in Savoye (116-117; de behandelde tekst in de tweede bijlage bij dit hoofdstuk, 124-126). In deze gevallen laat Maerlant zijn twijfels over de waarachtigheid van de verhalen merken, maar de vereringen zijn daardoor niet minder relevant. Mevrouw Van Dalen heeft met de bundeling van deze studies een onmiskenbaar verdienstelijke bijdrage geleverd, die ons inzicht in Maerlants werk en de bedoeling daarvan groter diepgang verschaft.

Jan van Herwaarden

J. A. A. M. Biemans, *Onsen Spегhele ystoriale in Vlaemsche. Codicologisch onderzoek naar de overlevering van de Spiegel historiael van Jacob van Maerlant, Philip Utenbroeke en Lodewijk van Velthem, met een beschrijving van de handschriften en fragmenten, I, Onderzoek, appendices, II, Catalogus, registers, bibliografie, platen* (Dissertatie Utrecht 1997, Schrift en schriftdragers in de Nederlanden in de Middeleeuwen II; Leuven: Peeters, 1997, 548 blz., ISBN 90 6831 943 4 (I), 90 6831 934 5 (II)).

Het is bijna onvoorstelbaar wat een rijkdom aan materiaal in deze beide boeken bijeen is gebracht. De *Spiegel historiael* was dan wel in opdracht van de Hollandse graaf Floris V geschreven, maar Holland is betreffende de handschriftelijke overlevering vrijwel te verwaarlozen. Het is vooral Vlaanderen geweest waar het geschrift in de eerste helft van de veertiende eeuw zijn lezers en luisteraars vond, vooral vanwege de nawerking van de Guldensporenslag (1302). De nieuwe elites in de Vlaamse steden blijken bij uitstek het publiek te zijn geweest dat ervoor heeft gezorgd dat Maerlants werk zo rijk in de handschriftelijke overlevering bewaard is gebleven en wel omdat 'de nieuwe elite in de verschillende steden van het graafschap [Vlaanderen] meer openstond voor een Nederlandstalige Vlaamse cultuur dan de heersende klasse onder het oude regime' (293). Maerlant had blijkens eigen zeggen een breed algemeen ontwikkeld publiek voor zijn *Spiegel* op het oog, vooral leken, maar ook geestelijken en zeker onder hen de klerken met een lagere wijding; alleen theologisch geschoolden bleven buiten beschouwing (33-37).

De omvang van het werk, de *Spiegel historiael*, gevoegd bij de omvang én complexiteit van de handschriftelijke overlevering bewerkstelligen een veelheid aan complicaties bij de be-

antwoording van vragen die zowel de materie (de handschriften) als de context oproepen. Biemans stonden drie complete *Spiegel historiael-handschriften* en zes intact gebleven verzamelhandschriften ter beschikking; daarnaast bleken er 252 relevante handschriftfragmenten te bestaan. Aangaande de verzamelhandschriften kan worden opgemerkt dat het daarbij vooral daarin opgenomen oorspronkelijk door de auteur zelf samengestelde *florilegia* betreft, excerptenverzamelingen ten behoeve van het geschiedwerk, zoals die bijvoorbeeld ook met betrekking tot het *Speculum historiale* van Vincentius van Beauvais gangbaar waren. Juist die excerpten bleken aantrekkelijk om apart te worden doorgegeven.

In de loop van zijn onderzoek heeft Biemans de 252 fragmenten tot 45 *Spiegel historiael-handschriften* en tien verzamelhandschriften met *Spiegel-fragmenten* thuisgebracht (letterlijk: van één handschrift zijn 32 of 33 fragmenten bewaard gebleven, van een ander bleken 35 fragmenten in divers archiefmateriaal verzeild te zijn geraakt). Uiteindelijk heeft dat alles een corpus opgeleverd van 64 handschriften; één bekend compleet SpjegeMiandschrift is in 1578 verloren gegaan. Het corpus is beschreven in het tweede deel van deze studie, waarin ook de registers en de platen met schriftvoorbeelden zijn opgenomen.

Het eerste deel bestaat uit het onderzoeksverslag, na een inleiding onderverdeeld in zes systematische hoofdstukken die zo'n grote verscheidenheid aan informatie bieden dat het onmogelijk is daaraan in kort bestek recht te doen. Zowel voor de technisch als voor de meer inhoudelijk geïnteresseerde lezer bevat vrijwel elke bladzijde kostelijke wetenswaardigheden. Alleen al bijvoorbeeld wat de auteur onder het hoofdje 'Verandering van bewaarplaats' heeft bijeengebracht, wekt grote bewondering voor de vasthoudendheid waarmee de gegevens zijn vergaard.

Illustratief is wat Biemans in Straatsburg heeft ervaren: daar hadden zich twee fragmenten uit een verzamelhandschrift bevonden, die echter in 1870 verloren zouden zijn gegaan. Gelukkig bleken zij te zijn terechtgekomen in de bibliotheek van de Koninklijke academie voor Nederlandse taal- en letterkunde. Nadat zij aan de rechtmatige eigenaars waren teruggegeven, waren zij daar bij een bezoek van Biemans in eerste instantie onvindbaar, maar werden uiteindelijk in een bureaulade teruggevonden en meteen onder toezien oog van de auteur deugdelijk gecatalogiseerd (48).

Het gebodene is een voortdurend getuigenis van de acribie van de auteur. Een illustratief voorbeeld daarvan bieden de uiteenzettingen naar aanleiding van twee oorspronkelijk uit het Rooklooster afkomstige handschriften, het zogenaamde Heber-Serrure-handschrift en het 'Weense handschrift van de Tweede partie'. Beide handschriften zijn het resultaat van een geleidelijk opbouwproces dat dankzij traceerbare kenmerken van materiële en inhoudelijke aard redelijk is te reconstrueren. In beide gevallen waren de handschriften voor intern gebruik bestemd voor de kanunniken zelf en voor de meer ontwikkelde lekenbroeders (121).

De twee hoofdstukken over respectievelijk de typologie der handschriften en over de productie en receptie zijn het omvangrijkst. Biemans maakt duidelijk dat de handschriftelijke overlevering zowel op lezen, luisteren als naslaan was gericht; onderscheid maken tussen lees- dan wel voorleeshandschrift is in Biemans' ogen onzin, waarmee hij *en passant* de veronderstelling van Pleij ondergraaft als zouden bezitters van handschriften wel hun bezit doorbladeren maar niet lezen (177). Biemans veronderstelt dat Maerlant terwijl hij werkte aan de Derde partie inzag dat het beter was zijn tekst van indelingen te voorzien, zowel om sneller een overzicht van het geheel te krijgen als om later wat op te zoeken (155, 175): handschriften konden nu eenmaal verschillende doeleinden dienen (179).

De omzichtigheid waarmee Biemans die toch volstrekt logische gevolgtrekking bereikt doet wat krampachtig aan. Dat geldt ook de benadering van het potentiële bereik van het werk. Het is evident dat een werk als de *Spiegel historiael*, ontstaan uit een vorstelijke opdracht, vooral hogere maatschappelijke lagen aantrekt, waarbij het patroon van handschriftproductie ten

behoefte van sociale stijgers wijst in de richting van stedelijke elites. Wat ons rest aan handschriftelijke overlevering beantwoordt aan dat patroon: er zijn weinig kloosterlijke *Spiegel*-handschriften.

Zoals gezegd, Biemans heeft zijn lezers een *mer à boire* van ongekende allure geschonken, maar toch, maar toch... Meer dan eens rees bij mij de vraag of hier niet te veel aandacht aan allerlei pietluttigheden werd besteed. Hoe dan ook hebben al die tijd en moeiten geresulteerd in een boek dat niet zozeer als leesstof, maar vooral als opzoekboek uiterst waardevol is. Waarschijnlijk zal zich niet zo snel iemand aan iets dergelijks wagen, al was het alleen maar omdat dit soort onderzoek veel te intensief en tijdrovend is om binnen de huidige normen aanvaardbaar te kunnen zijn. Des te meer wekt deze prestatie bewondering.

J. van Herwaarden

B. van den Hoven van Genderen, *De heren van de kerk. De kanunniken van Oudmunster te Utrecht in de late Middeleeuwen* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1997; Zutphen: Walburg pers, 1997, 831 blz., f99,-, ISBN 90 5730 002 8).

De wetenschappelijke geschiedschrijving van de vijf Utrechtse kapittelkerken heeft lang op zich laten wachten. Tot voor enkele jaren had de geïnteresseerde in de geschiedenis van deze instellingen, die in het Noord-Nederlandse kerkelijk landschap van de Middeleeuwen toch zo'n vooraanstaande plaats innemen, niet veel meer tot zijn beschikking dan het sterk gedateerde en tamelijk impressionistische werk van de Utrechtse archivaris en historicus Sam(uel) Muller Fzn. (1848-1922) en enkele kleinere, meer recente studies van onder anderen E. T. Suir, C. Dekker en E. N. Palmboom. Dat wil overigens niet zeggen dat de voor Noord-Nederlandse begrippen grote rijkdom van de kapittelarchieven die in de depots van het rijksarchief in Utrecht worden bewaard, al die tijd onopgemerkt was gebleven. Voor tal van studies van mediëvisten over institutionele, geografische, juridische, religieuze, economische en kunsthistorische onderwerpen werd gretig geput uit de overgeleverde administratie van de Utrechtse kapittels. De geschiedenis van de organisatie van deze instellingen en de levenswijze van de daaraan verbonden geestelijken (hoofdzakelijk kanunniken) werden echter, zo leek het welhaast, angstvallig gemeden als studieonderwerp. De omvang van de archieven en de ingewikkeldheid van de kapitteladministratie zullen daaraan zonder twijfel mede debet zijn geweest.

Inmiddels echter is in een tijdsbestek van vijfjaar de schaarste aan geschiedwerken over de Utrechtse kapittels opgeheven. Sinds 1992 zijn er drie boeken verschenen die de Utrechtse kapittels, of althans belangrijke aspecten daarvan, tot onderwerp hebben. Het betreft alle proefschriften die onder leiding van C. Dekker, voormalig rijksarchivaris in de provincie Utrecht en (thans emeritus-)hoogleraar archivistiek aan de Universiteit van Amsterdam, tot stand zijn gekomen. In 1992 verdedigde E. N. Palmboom haar dissertatie over het middeleeuwse goederenbezit van het kapittel van Sint-Jan. In 1994 verscheen het proefschrift van M. W. J. de Bruijn waarin deze onder meer zijn licht liet schijnen over de geografische ontwikkeling en de rechterlijke organisatie van de kapittelimmuniteten. Als laatste van het drietal betrad Van den Hoven van Genderen in augustus 1997 de kathedra van de Amsterdamse *alma mater* om zijn proefschrift getiteld *Oud en eerbiedwaardig. De kanunniken van Oudmunster in Utrecht en hun kerkgebouw in de late Middeleeuwen* te verdedigen. De tekst van dit proefschrift, waarmee de auteur met lof voor zijn examen slaagde, ligt thans ter beoordeling voor ons in een in 1997 verschenen handeldseditie onder de, naar mijn smaak meer passende, titel *De heren van de kerk. De kanunniken van Oudmunster te Utrecht in de late Middeleeuwen*.